

**ОНЦ БӨГӨӨД БҮРЭН ЭРХТ ЭЛЧИН, АКАДЕМИЧ
Б.ЛХАМСҮРЭНГИЙН МОНГОЛ УЛСЫН ГАДААД
ХАРИЛЦААНЫ САЛБАРТ АЖИЛЛАЖ БАЙСАН
ТУХАЙД ӨГҮҮЛЭХҮЙ**

Д.Уламбаяр*

Дэлхийн II дайны дараа олон улсын харилцааны хүчний тэнцвэрт үндсэн өөрчлөлт гарч социалист систем бүрэлдэн тогтсон хийгээд Монгол Улсын тусгаар тогтнолыг өмнөд хөрш албан ёсоор *de jure* хүлээн зөвшөөрсөн, Монгол Улсын НҮБ-д гишүүнээр элсэх асуудал ноцтой тавигдаж эхэлсэнтэй уялдан дипломат албыг шинэчилж, өргөжүүлэн зохион байгуулах шаардлага гарч иржээ.

Түүнчлэн Монгол Улс 1948 оны 10 дугаар сард БНАСАУ, 1949 оны 5 дугаар сард Албани, 1949 оны 10 дугаар сард БНХАУ, 1950 оны 4 дүгээр сард БНАГУ, Польш, Болгар, Чехословак, Унгар, Румынтай тус тус дипломат харилцаа тогтоосон байв.

Гадаад харилцаа өргөжин тэлж байгаатай холбогдуулан 1950 оны 4-6 дугаар сард МАХН-ын ТХ-ны УТТ-ны 29/52 дугаар тогтоол, Ардын СнЗ-ын 38/67 дугаар тогтоолоор ГЯЯ-ны бүтэц, зохион байгуулалтыг өргөтгөж хоёр орлогч сайд, ерөнхий нарийн бичгийн даргын газар, консулын хэлтэс, нууцын тасгийг шинээр зохион байгуулж, ёслол, шинэ хүчний тасгийг хэлтэс болгосны дээр бүх хэлтэст орлогч эрхлэгч томилж, референтүүдийн тоог нэмсэн байна. ГЯЯ-ны сайдыг Ерөнхий сайд маршал Х.Чойбалсан хавсарч байсныг салгаж, ГЯЯ-ны сайдаар орлогч сайд Намтайширын Лхамсүрэнг, орлогч сайдад сайдын туслах Лхамнэрэнгийн Норовсамбуу, ГЯЯ-ны Дорнод хэлтсийн дарга Жамсрангийн Самбуу нарыг, Ерөнхий нарийн бичгийн даргын үүрэг гүйцэтгэгчээр МАХН-ын ТХ-ны суртал ухуулгын хэлтсийн гадаад бодлого, олон улсын харилцааны чиглэл хариуцсан лектор Бадамын Лхамсүрэн нарыг тус тус томилжээ.

Тийнхүү Б.Лхамсүрэн 1950-52 онд ГЯЯ-ны Ерөнхий нарийн бичгийн даргын үүргийг гүйцэтгэсэн бөгөөд 1951 оны 8 дугаар сард Москвад ЗХУ-ын ГЯЯ-ны ОУХДС-ийн анхны төгсөгчдийн нэг Т.Пүрэвжалыг Ерөнхий нарийн бичгийн даргын туслахаар томилсон байна.

1950 онд СнЗ-ийн 276 дугаар тогтоолоор Н.Лхамсүрэн сайдаар ахлуулсан ГЯЯ-ны Коллегийг байгуулж, анхны гишүүдээр

Л.Норовсамбуу, Б.Лхамсүрэн, Б.Очирбат, Г.Пунцаг, Д.Цэрэндорж нарыг томилжээ. Коллеги нь зөвлөх байгууллага бус, асуудал шийдвэрлэх, системийн хэмжээнд мөрдөх дүрэм, заавар батлах, шийдвэр гаргах зэрэг үйл ажиллагааг хамтын удирдлагын зарчмаар шийдвэрлэх эрхтэй байжээ. 1951 онд Коллегиор Консулын дүрэм, Консулын ажлын тайлан, мэдээ гаргах заавар, гадаад паспортын дүрэм, Консулын татваруудын заавар, дипломат шуудангийн заавар, тус улсад суугаа гадаадын элчин төлөөлөгч ба консулын дүрмээр ДТГ-ын үндсэн үйл ажиллагааны чиглэлийг зааж өгсөн байна.

Б.Лхамсүрэнг ГЯЯ-ны Ерөнхий нарийн бичгийн даргын үүрэг гүйцэтгэж эхэлсэн үед 1950 оны 4 дүгээр сард Монгол Улсын ГЯЯ шинэ санал дэвшүүлж, түүнийг МАХН-ын ТХ-ны Улс Төрийн товчоо [УТТ] сайшааж, ЗХУ дэмжсэнээр Москва, Улаанбаатарт өөрсдийн улсын Элчин яамны (Миссия) статусыг өргөжүүлэн Элчин Сайдын Яам (Посольство) болгосон байна. Үүнтэй холбогдуулан ЭСЯ-нд I, III нарийн бичгийн даргын орон тоог шинээр буй болгов. 1950 оны 4 дүгээр сарын 4-ний МАХН-ын ТХ-ны УТТ-ны 30 дугаар тогтоолоор 1946 оноос ЗХУ-д суусан Онц бөгөөд Бүрэн эрхт Элчин Н.Ядамжавыг Онц бөгөөд Бүрэн эрхт Элчин сайдаар дэвшүүлэн томилж, мөнхүү дипломатын Онц бөгөөд Бүрэн эрхт Элчин сайд цол олгож, ЭСЯ-нд зөвлөх Д.Адилбиш, худалдааны зөвлөх Ч.Авирмэд, I нарийн бичгийн дарга Ж.Банзар, Д.Цэрэндондов, II нарийн бичгийн дарга Д.Жадамбаа, III нарийн бичгийн дарга П.Шүхэр нар ажиллаж эхлэв. Шинээр томилогдсон Элчин сайд Н.Ядамжав удалгүй ЗСБНХУ-ын Дээд Зөвлөлийн Тэргүүлэгчдийн дарга Николай М.Шверникт ИЖБ-гээ барив.

1948 оноос БНМАУ-д суусан ЗХУ-ын Онц бөгөөд Бүрэн эрхт элчин Юрий К.Приходов 1950 оны 3 дугаар сарын 28-нд Онц бөгөөд Бүрэн эрхт элчин сайдаар дэвшин томилогдож, 4 сарын 4-нд УБХ-ын Тэргүүлэгчдийн дарга Г.Бумцэндэд ИЖБ-гээ дахин барив.

1950 оны 5 дугаар сарын 23-нд МАХН-ын ТХ-ны УТТ-ны 46 дугаар тогтоолоор Бээжинд ЭСЯ шинээр нээн Онц бөгөөд Бүрэн эрхт Элчин сайдаар Б.Жаргалсайханг томилж, мөнхүү дипломатын Онц бөгөөд Бүрэн эрхт Элчин сайд цол олгож, I, II, III нарийн бичгийн даргаар Н.Далхжав, Д.Нямаа, Б.Готов нар ажиллаж, мөн оны 7 дугаар сарын 3-нд Элчин сайд Б.Жаргалсайхан БНХАУ-ын дарга Мао Цзедунд ИЖБ-гээ барьжээ. БНХАУ-аас анх удаа БНМАУ-д суух Онц бөгөөд Бүрэн эрхт Элчин сайдаар Заяат (Цзы Яа-тай) томилогдон ирж, 1950 оны 7 дугаар сарын 10-нд УБХ-ын Тэргүүлэгчдийн дарга Г.Бумцэндэд ИЖБ-гээ барив.

Мөн 1950 оны 6 дугаар сарын 8-нд БНАСАУ-ын Засгийн газар «...Ж.Самбууг томилж буй явдлыг... БНАСАУ-ын Засгийн газар... энэ 6 дугаар сарын 7-ны өдөр сэтгэл хангалуунаар зөвшөөрсөн болохыг...мэдэгдье» гэсэн байв. 1950 оны 6 дугаар сарын 14-нд УБХ-ын Тэргүүлэгчдийн 65 тоот зарлигаар Ж.Самбууг БНМАУ-аас БНАСАУ-д суух Онц бөгөөд Бүрэн эрхт Элчин сайдаар тохоон томилж, мөнхүү дипломатын Онц бөгөөд Бүрэн эрхт Элчин сайд цол олгосон байна. Улмаар 1950 оны зун Монгол Улсын ЭСЯ Пёнъян хотноо байгуулагдан үйл ажиллагаа эхэлж, элчин сайд Ж. Самбуу 1950 оны 8 дугаар сарын 11-нд БНАСАУ-ын Ардын Дээд Хурлын Тэргүүлэгчдийн дарга Ким Ду-бонд ИЖБ-гээ барьжээ. Өөрөөр хэлбэл Солонгосын дайн эхэлсэн тэр зун байв. ЭСЯ-нд зөвлөх бөгөөд I нарийн бичгийн дарга Х.Санжмятав, II нарийн бичгийн дарга Л. Пүрэв нар ГЯЯ-наас томилогджээ.

БНАСАУ-ын анхны Элчин сайд Ким Ён-дон болон ЭСЯ-ны бүрэлдэхүүнийг хойд хил Сүхбаатарт угтаж авахаар ГЯЯ-ны Ёслолын хэлтсийн эрхлэгч Б.Очирбат, Дорнод хэлтсийн эрхлэгч Б.Дөрвөлжин, Европын хэлтсийн ажилтан Ц.Чимид, Төв рестораны тогооч эмэгтэй Сиймаа, байлдагч Лувсандорж, бие хамгаалагч ахмад Азар нар 1951 оны 4 дүгээр сарын 18-нд угтан авч байжээ. Улмаар 4 дүгээр сарын 19-нд Улаанбаатарт төлөөлөгчдийг ГЯЯ-ны сайд Н.Лхамсүрэн, орлогч сайд Г.Пунцаг, Ерөнхий нарийн бичгийн дарга Б.Лхамсүрэн, Улаанбаатар хотын Захиргааны дарга Г.Багаа, хотын комендант дэд хурандаа Зандраа, Дорнод хэлтсийн эрхлэгч Д. Цэрэндорж, Ёслолын хэлтсийн орлогч Г.Минжүүр нар болон Зөвлөлт, Хятадаас тус улсад суугаа Элчин сайд нар угтаж авсан байна. 1951 оны 4 дүгээр сарын 24-нд Элчин сайд Ким Ён-дон БНМАУ-ын Бага Хурлын Тэргүүлэгчдийн дарга Г.Бумцэндэд ИЖБ-гээ өргөн барьжээ. Эдгээр бүх үйл явц Солонгосын дайны эхний хамгийн хүнд өдрүүдэд болж өнгөрчээ.

1950-53 оны Солонгосын дайны жилүүдэд Ерөнхий сайдын орлогч Б./Иамжаваар удирдуулсан «Солонгосын ард түмэнд туслах хөдөлгөөнийг зохион байгуулах тусгай комисс»-ыг байгуулахад ГЯЯ-ны Ерөнхий нарийн бичгийн даргын үүрэг гүйцэтгэгч Б.Лхамсүрэнг комиссын нарийн бичгийн даргаар томилжээ. 1951 оны намар МАХН-ын ТХ-ны нарийн бичгийн дарга Ч.Сүрэнжав, Б.Лхамсүрэн, сүүлд дэслэгч генерал, хөдөлмөрийн баатар болсон Ж.Жамъян тэргүүтэй төлөөлөгчид БНАСАУ-д айлчлан хоёр улсын хооронд дипломат харилцаа тогтоосны 3 жилийн ойн арга хэмжээнд оролцон 3 дахь удаагийн бэлгийн цувааг гардуулан өгчээ. 1952

онд Б.Лхамсүрэн тусламжийн бэлгийн цувааг хүргэх төлөөлөгчдийн бүрэлдэхүүнд орж хоёрдахь удаагаа БНАСАУ-д очиж байв. СХН-ын ТХ, Засгийн газар, Монголын төлөөлөгчдийг халуун дотно хүлээн авч, Монголын ард түмний тусламжийг өндөр үнэлж фронтын шугам дээр байлдаж байсан цэргийн анги нэгтгэлүүдээр явж, Монголын төлөөлөгчдийг танилцуулж байв. Тэнд «БНМАУ-аас үзүүлсэн дэмжлэг, тусламж» гэсэн нэртэй олон самбаруудтай булан гаргаж байжээ. Монгол агт, морьдыг «Монголын сайн дурынхан» гэж нэрлэж байснаас гадна фронтын зурвас нутгуудын зам муутай, шавар намаг ихтэй нуга, хөндий, гол горхи, уул даваануудад их буу, миномёт, байлдааны бусад техник хэрэгслэлийг тээвэрлэхэд чухал хувь нэмэр оруулсан монгол морьдод хувийн нэр өгч, зургийг нь самбар дээр тавьж, «баатар морь» гэж цол өгч байжээ.

Тухайн үед ГЯЯ Монгол Улсын гадаад харилцааг хөгжүүлэхийн тулд улс орнуудын талаар судалгаа, лавлах, танилцуулга бэлтгэх, гадаад орны радио нэвтрүүлгээс мэдээлэл олж авах, гадаадад суралцах оюутны асуудлыг эрхлэх, бүх төрлийн виз, паспорт олгох асуудлыг эрхлэн явуулах болов. 1951 оноос эхлэн яамны ажилтнууд өөрсдийн хариуцсан чиглэлээр тухайн онд олон улсын харилцаанд болсон томоохон үйл явдлын мэдээ хөтөлж гаргадаг болсон байна.

1951 онд БНМАУ-ын гадаад паспортыг шинэ крилл үсгээр хэвлүүлж, паспорт, визийн бүртгэл, анкетыг шинэчлэн мөрдүүлжээ. Сайд нарын Зөвлөлийн 204 дүгээр тогтоолоор гадаад улстай байгуулсан бүх гэрээ, хэлэлцээрийн эх хувийг ГЯЯ-нд төвлөрүүлэн хадгалж байхаар шийдвэрлэсэн нь эдүгээ Монгол Улсын гадаад улс орнуудтай байгуулсан Гэрээ, хэлэлцээрийн төрөлжсөн баримтын сан хөмрөг болон хадгалагдаж байгаа юм.

Үнэхээр Б.Лхамсүрэнгийн анхлан ГЯЯ-нд ажилласан жилүүдэд Монгол Улсын гадаад харилцааны цар хүрээ өргөжин бэхжиж эхэлсэн үе байв.

Монгол Улсын Засгийн газар гадаад харилцаагаа эрхлэн явуулахад мэргэжлийн дипломат боловсон хүчин дутагдаж байсныг харгалзан 1946 оноос эхлэн үндэсний дипломат ажилтан бэлдэхэд тусгайлан анхаарч Москвад ЗХУ-ын ГЯЯ-ны Олон улсын харилцааны дээд сургуульд өөрийн оюутнуудыг анх илгээж, Б.Лхамсүрэнг ГЯЯ-ны удирдлагад ажиллаж байх цаг дор тэд 1951 онд сургуулиа амжилттай төгсч ирж байсан билээ.

Б.Лхамсүрэн бээр дурсамждаа өгүүлэхдээ: «ГЯЯ-нд ажилласан жилүүд бол миний хувьд олон улсын харилцааг судлах, дипломат баримт бичиг боловсруулах, дипломат албанд суралцах он жилүүд

байв...Марксизм-ленинизмийн оройн их сургуульд олон улсын харилцааны түүхийн хичээлийг зааж, энэ зорилгоор өөрийгөө бэлтгэх ажил надад их тустай байсан юм. Энэ үед л дурдсан чиглэлээр судалгааны ажил хийх санаа анх төрж, ийм ажлын аргазүйн үндсийг эзэмшихийг чармайж байв. 1951 онд өөртөө мөрдлөг болгохоор бэлтгэсэн нэг материалд “бусдын санаа, хуучин баримтлалд шүүмжлэлтэй хандаж, аливааг өөрийн санаа бодлын үүднээс авч үзэх хэрэгтэй” гэж онцлон тэмдэглэж билээ” гэж бичсэн юм. Хожим тэрбээр өгүүлэхдээ «физик-математикийн ангийг улаан дипломтой төгссөн минь аливаа юмс үзэгдлийн мөн чанарыг товч, тодорхой илэрхийлэн гаргах, логик сэтгэлгээгээр хандах боломж олгосон» гэжээ.

1952 онд маршал Х.Чойбалсан нас барж, 5 дугаар сард Ерөнхий сайдаар Ю.Цэдэнбал томилогдсоны дараа ГЯЯ-ны сайд Н.Лхамсүрэнгийн санал болгосноор Б.Лхамсүрэн СнЗ-ийн ажлын албанд шилжиж, Ерөнхий сайдын референт болжээ. Шинэ албанд томилогдоод Ерөнхий сайдын гадаад харилцааны бичиг баримтыг төлөвлөн боловсруулах, бусад олон чухал үүрэг даалгаварыг гүйцэтгэх болсон байна.

Энэ үед Европ-Азийн социалист орнуудын харилцаа болон тэдгээртэй БНМАУ-ын тогтоосон харилцаа, хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх өргөн төлөвийг нээсэн чухал үйл явдлын нэг нь ЗХУ, БНХАУ-ыг Монголын нутгаар холбосон төмөр зам тавьж, ашиглалтад оруулсан явдал байв. Төмөр зам тавих асуудлаар хэлэлцээр байгуулахаар гурван улсын удирдагчид 1952 оны 9 дүгээр сард Москвад уулзах үед Б.Лхамсүрэн Ерөнхий сайд Ю.Цэдэнбалыг дагалдан төлөөлөгчдийн бүрэлдэхүүнд орж явах завшаан тохиожээ. Энэ хэлэлцээрт БНМАУ-ын Ерөнхий сайд Ю.Цэдэнбал, БНХАУ-ын Төрийн Зөвлөлийн Ерөнхий сайд Жоу Энълай, ЗСБНХУ-ын СнЗ-ийн сэрлогч дарга бөгөөд ГЯЯ-ны сайд А.Я.Вышинский нар гарын үсэг зурж, И.В.Сталин тэргүүтэй Зөвлөлтийн удирдагчид байлцсан ажээ. Энэ нь түүний олон улсын өндөр дээд арга хэмжээнд оролцсон анхны тохиолдол байж болох бөгөөд тиймээс ч томоохон туршлага болсон нь мэдээж.

Түүнчлэн 1950-иад оны эхнээс МАХН-ын ТХ, Засгийн газар Монгол Улсын гадаад бодлого, олон улсын харилцааны түүхийн асуудлыг ч судлах тухайд чухалчлан анхаарч байжээ. Б.Лхамсүрэн ГЯЯ-нд ажиллах үеэсээ судалгааны материал цуглуулж байсныгаа НТХ-ны архив, Засгийн газрын архивт үргэлжлүүлж, Монгол Улсын гадаад бодлого, олон улсын харилцааны сэдвээр эрдэм

шинжилгээний ажил хийхээр ЗХУ-д явж суралцахыг эрмэлзэж байв. Улмаар энэ тухай хүсэлтээ уламжлахад Ерөнхий сайд Ю.Цэдэнбал дэмжиж, Москвад Нийгмийн ухааны академийн аспирантурт суралцах болжээ. Тийнхүү академид суралцах үедээ Ази, Европ, Америкийн орнуудын шинэ, нэн шинэ үеийн түүх, олон улсын эрхзүй, олон улсын харилцаа, дипломатын түүхийн лекц сонсож, англи хэл гүнзгийрүүлэн судлах боломж олгосны ачаар О.Латтимор, Ж.Фригерс зэрэг өрнөдийн эрдэмтдийн бүтээлийг уншиж ашиглах болсон байна. ЗХУ-ын ГЯЯ-ны архивын материалуудтай бололцооны хэрээр танилцахын зэрэгцээ Дипломатын дээд сургуульд мэргэжлийн хичээлийн лекцид суух болж, мэдлэгээ гүнзгийрүүлж байсан ажээ.

Б.Лхамсүрэнгийн эрдэм шинжилгээний ажлын удирдагчаар олон улсын харилцаа, Алс Дорнодын орнуудын түүхийн нэрт эрдэмтэн, ЗХУ-ын ШУА-ийн сурвалжлагч гишүүн, түүхийн шинжлэх ухааны доктор Е.М.Жуков ажиллажээ. Москвад 4 жил суралцаж, 1958 онд «Внешняя политика МНР и развитие её международных связей после второй мировой войны (1945-1957 гг.)» сэдвээр анх удаа түүхийн шинжлэх ухааны дэд эрдэмтний зэрэг амжилттай хамгаалав. Диссертаци зохиол нь үндсэн гурван бүлэгтэй байсан агаад нэгдүгээр бүлэгт: 1921-45 оны Монголын гадаад бодлогын үндсэн асуудал, тойм, хоёрдугаар бүлэгт: Дэлхийн II дайн дууссаны дараах үеийн Монгол Улсын гадаад харилцааны хөгжилт, гуравдугаар бүлэгт: Социалист систем бүрэлдсэн үеийн БНМАУ-ын гадаад бодлогын асуудлыг тодорхойлжээ. Гадаад Монголын статус-квог холбоотон гурван гүрний удирдагчид Ялтын бага хурлаар хэлэлцэж, хүлээн зөвшөөрсөн тухай асуудал диссертаци зохиолд анх удаа хөндөгдсөн юм.

Тэрбээр Москвад аспирантурт суралцаж байх ахуй дор тухайн үеийн онол-улс төрийн томоохон тогтмол хэвлэл болох “Современная Монголия” сэтгүүлийн 1957 оны №5-6, 1958 оны №1-д диссертаци, эрдэм шинжилгээнийхээ ажилд тулгуурласан «Из истории внешних сношении Монгольской Народной Республики (1921-1957)» цуврал томоохон өгүүллүүдээ дараалуулан нийтлүүлсэн юм. Энэ нь БНМАУ-ын гадаад харилцааны түүхийн талаар хэвлэгдсэн анхны томоохон өгүүлэл байв. Б.Лхамсүрэн дурсамждаа өгүүлэхдээ: «Энэ диссертаци тэр үед Монгол Улсын гадаад харилцааг тусгайлан авч үзсэн анхны судалгаа байсан бөгөөд түүнд Монгол, Зөвлөлтийн хаалттай байсан архивуудаас бололцоотой материалуудыг ашиглаж, дотоод, гадаадын ном, хэвлэл, нийтлэлийн дүгнэлтүүдэд өөрийн бодол санааны үүднээс шүүмжилтэй хандаж, Монголын гадаад

бодлогын бие даасан байдал, идэвхтэй үйл ажиллагааг нотлон харуулахыг эрмэлзсэн. Гэхдээ тухайн үеийн үзэл суртал, улс төрийн баримтлалын хүрээнд баригдаж гадаад харилцааны талаарх бодит үнэнийг бүрэн тусгаж чадаагүй нь мэдээж. Тийм дутагдлыг хожмын судалгаандаа засахыг оролдсныг цухас дурдъя» гэсэн байдаг. Хожим академич Б.Лхамсүрэн ШУА-ийн Түүхийн хүрээлэнгээс эрхлэн “ХХ зууны Монгол” төслийн хүрээнд «Монголын гадаад орчин, төрийн тусгаар тогтнол» зохиолоо бичиж 1995 онд хэвлүүлсэн юм. Тэрбээр олон жилийн судалгааны үр дүнгээ нэгтгэж, Монголын гадаад орчин, төрийн тусгаар тогтнолын түүхэн асуудлыг шинэ сэтгэлгээний үүднээс хөндөж судлах эхлэлийг тавьсан билээ.

Б.Лхамсүрэн Москвад аспирантурт суралцаж байсан тухайгаа өгүүлэхдээ: БНМАУ социалист системийн бүрэлдэхүүн хэсэг болон төлөвшиж байсан нөхцөлд тэр үеийн нам, засгийн удирдагчид гадаадад айлчлахдаа ЗХУ-д сурч байсан аспирант оюутнуудыг гадаад арга хэмээнд татан оролцуулах явдал нэг биш удаа гарч байсныг дурдаад, тийм боломж өөрт нь хоёр ч удаа тохиосныг тэмдэглэсэн байна. 1957 оны 3 дугаар сард Москвад хоёр улсын найрсаг харилцаа, хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх, Монгол Улсын социалист байгуулалтад тусламж үзүүлэх асуудлаар тохиролцож Монгол-Зөвлөлтийн дээд хэмжээний хэлэлцээ хийх үед Е.Лхамсүрэнг ажлын хэсэгт оролцуулж байсан явдал болно. Дараах нь 1957 оны 8-9 дүгээр сард Монголын Засгийн газрын төлөөлөгчид Дорнод Европын социалист найман оронд [БНАГУ, БНБАУ, БНУАУ, БНСЧСУ, БНСРУ, БНПАУ, ХБНСЮУ, БНААлбаниАУ] албан ёсны айлчлал хийх үед Москвад сурч байсан Д.Чимиддоржтай хамт төлөөлөгчдийн бүрэлдэхүүнд орж, улс орон бүрт хэлэх үг, албан мэдэгдэл зэрэг 4-6 баримт бичгийн төслийг зөвлөх Б.Жаргалсайхантай хамт шөнөжин сууж, өглөөний 4-5 цагт бэлэн болгодог, тэдгээрийг Ю.Цэдэнбал дарга үзэж засдаг байсныг тэмдэглэсэн байдаг.

Б.Лхамсүрэнг Москвад эрдмийн зэрэг амжилттай хамгаалж ирсэн даруйд Засгийн газрын шийдвэр гарч, 1958 оны 8 дугаар сард ГЯЯ-ны орлогч сайдаар томилсон байна. Тийнхүү ГЯЯ-ны сайдаар томилогдоод удаагүй байсан П.Шагдарсүрэнгийн удирдлага дор идэвх санаачлагатай ажиллаж эхэлжээ. Удалгүй 1959 оны 3 дугаар сарын 13-нд Улсын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн [1960 оноос АИХ-ын Тэргүүлэгчид гэж нэрлэх болжээ Д.У] дарга Ж.Самбуугийн зарлиг гарч, Монгол улсын дипломат албанд идэвх зүтгэлтэй ажилласныг нь үнэлэн Б.Лхамсүрэнд дипломатын Онц

бөгөөд Бүрэн эрхт Элчин цол хүртээв.

Б.Лхамсүрэнг ГЯЯ-ны орлогч сайдаар томилогдох үед ГЯЯ-ны үйл ажиллагааны цар хүрээ үлэмж өргөжиж, БНМАУ 1954 оны 11 дүгээр сард Ардчилсан Вьетнам улстай, 1955 оны 12 дугаар сард шинээр тусгаар тогтнолоо олсон капиталист Энэтхэг улстай, 1956 оны 9 дүгээр сард Бирмтэй, 11 дүгээр сард ХБНСЮУ, 12 дугаар сард Ичдонезтай, 1956 онд Прага, Дели, 1957 онд Будапешт, 1958 онд Берлин, 1959 онд Варшавт ЭСЯ, Ардчилсан Вьетнамд Байнгын Түр хамаарагчийн газар, 1957 онд Хөх хотод Ерөнхий консулын газрыг тус тус нээн ажиллуулж эхэлсэн байв. 1957 онд Гана, Тунис, Судан, Малайз, 1958 онд Гвиней, Алжир зэрэг улсууд тусгаар тогтнолоо зарласныг хүлээн зөвшөөрч байгаага мэдэгдэхийн хамт дипломат харилцаа тогтооход бэлэн гэдгээ илэрхийлсэн байна. Мөн ГЯЯ зөвхөн улс төрийн харилцаа эрхэлж, соёлын харилцааг төрийн бусад байгууллагууд эрхэлж байв. Гадаад харилцаа салбараар тарж байрласныг арилгах, гадаад бодлогын нэгдмэл, залгамж шинж чанарыг хангахыг чухалчилж, холбогдох санал дүгнэлтийг НТХ, Засгийн газарт оруулаад байв.

Гэвч Б.Лхамсүрэнг 1959 оны МАХН-ын ТХ-ны III Бүгд хурлын дараа НТХ-ны УТТ-ны хуралдаанаар ГЯЯ-ны орлогч сайдын албан тушаалаас чөлөөлж, СнЗ-ийн даргын соёл, боловсрол, шинжлэх ухааны асуудал эрхэлсэн орлогч даргаар томилжээ. Тэрбээр гадаад харилцааны чиглэлээр эрдмийн зэрэг хамгаалж ирээд ГЯЯ-нд орлогч сайдаар удаагүй, нэгэнт томилогдсон ажил дээрээ үр дүн гаргамаар байгаагаа учирласан боловч тусыг эс олсон ажгуу.

Б.Лхамсүрэн 1962-72 онд МАХН-ын ТХ-ны УТТ-ны орлогч гишүүн, НТХ-ны үзэл суртал эрхэлсэн нарийн бичгийн даргаар ажилласан билээ. Дурдсан хугацаанд тэрбээр АИХ-ын Тэргүүлэгчдийн Гадаад хэрэг эрхлэсэн комиссын дарга, Монгол-Зөвлөлтийн найрамдлын нийгэмлэгийн Төв Зөвлөлийн даргын албыг 10 жил хавсран ажиллаж, тус улсын гадаад харилцаа, юуны өмнө Монгол-Зөвлөлтийн найрамдалт харилцааг өргөжүүлэн хөгжүүлэх үйлст идэвхтэй ажиллажээ.

Академич Б.Лхамсүрэнгийн гадаад харилцааны салбарт ажиллаж байсан өөр нэг чухал чиглэл нь МАХН-ын гадаад харилцаа, олон улсын хамтын ажиллагаанд биечлэн оролцож байсан явдал болно. Тухайн үед МАХН БНМАУ-ын Үндсэн хуулийн заалтын дагуу улс орныг удирдан чиглүүлэгч манлай хүчин мөн байсны хувьд түүний гадаад харилцаа, олон улсын хамтын ажиллагаа нэн чухал байсан нь ойлгомжтой. Тэрбээр 1972 оноос Москвад Марксизм-

Ленинизмийн институтийн докторантурт суралцаж, МАХН-ын олон улсын үйл ажиллагаанд интернационализмын зарчим хэрэгжсэн нь (Принципы интернационализма в деятельности МНРП) сэдвээр 1975 онд түүхийн шинжлэх ухааны докторын зэрэг амжилттай хамгаалсан юм. Б.Лхамсүрэн эх орондоо эрдэм шинжилгээний ажлаа үргэлжлүүлэх сонирхолтой байсан боловч түүнийг өөр ажилд томилох асуудал нэгэнт шийдэгдсэн, тэгээд ч мэргэжлийн дагуу шинэ ажилд томилогдсон байна.

Тэгээд удалгүй Прагад байрлах олон улсын коммунист ажилчны хөдөлгөөны онол-улс төр, мэдээллийн сар тутмын «Энхтайван, социализмын асуудал» [ЭТСА] сэтгүүлийн [Зөвлөл] газарт суух МАХН-ын төлөөлөгчөөр 1975-81, 1984-88 онд хоёр удаа томилогдон ажиллажээ. 1957 оны коммунист, ажилчны намуудын Москвагийн Зөвлөлгөөнөөр олон улсын нэр хүндтэй «Энхтайван, социализмын асуудал» сэтгүүлийн газрыг Прага хотноо байгуулах шийдвэр гарч анхны дугаар нь 1958 оны 9 дүгээр сард хэвлэгдэн нийтийн хүртээл болжээ. ЭТСА сэтгүүл хөгжлийнхөө оргил үедээ 1975 оны байдлаар дэлхийн 145 оронд 28 хэлээр 500 мянган хувиар хэвлэгдэн гарч, Прага дахь сэтгүүлийн Зөвлөлд 30 гаруй орны улс төрийн намууд Байнгын төлөөлөгчдөө томилон суулгаж байсан ажээ. Сэтгүүлд социалист байгуулалтын онолын асуудал, дэлхийн коммунист хөдөлгөөны стратеги, тактик, шинэ колончлол, Ази, Африк, Латин Америкийн орнуудын үндэсний эрх чөлөөний хөдөлгөөн, хөгжлийн социалист чиг баримтлал, хөгжингүй капиталист орнууд дахь ажилчин ангийн байдал, Ойрхи дорнодын хямрал, арабын орнуудын тулгамдсан асуудал, олон улсын ардчилсан хөдөлгөөн, «гуравдахь ертөнц»-ийн орнууд дахь үндэстэн дамнасан корпорациудын үйл ажиллагаа, олон улсын харилцааны зангилаа асуудал, дайн, энхийн асуудал, зэвсэг хураах, зэвсэглэлд хяналт тавих, дэлхийн глобал асуудлын талаар нэр хүндтэй зохиогчдын улс төр-онолын өгүүллүүд нийтлэгдэн гарч байв. Тус сэтгүүлийн анхны эрхлэгчээр Зөвлөлтийн нэрт улс төрийн эдийн засагч, академич Алексей Румянцев ажиллаж эхэлсэн байна.

1960 оноос МАХН-ын ТХ-ны дэргэд ЭТСА сэтгүүлийн монгол редакцийн газар ажиллаж эхэлсэн бөгөөд, 1970-аад онд тэнд Г.Аким, М.Дармааваанчиг, Ч.Лхагваа, С.Олонтүмэн, Ц.Цэрэнрагчаа, Д.Чойжил нарын зэрэг нэрт орчуулагч-утга зохиолын ажилтнууд идэвх чармайлттай ажиллаж байжээ. Монгол редакцийн газар ЭТСА сэтгүүлийн Прагад нийтлэгдсэн орос, англи эхийг Улаанбаатар хүлээн авч монгол хэвлэлийг сард нь багтаан

гаргаж, 1970-аад оны хоёрдугаар хагас гэхэд 5 мянган хувиар хэвлэгдэн гарч байжээ.

ЗХУ-д өрнөсөн өөрчлөн байгуулалтын жилүүдэд ЭТСА сэтгүүл социализмыг боловсронгуй болгох арга зам, онолын асуудлууд, эдийн засгийн хөгжлийг хурдасгах, хөгжлийн социал-демократ загвар, улс төрийн шинэ сэтгэлгээ, ил тод байдал, олон улсын харилцаа, өнгөрсөн түүхийн бүрхэг асуудлуудыг жинтэй тусгаж байснаас гадна ХКН, СХН, ЮКН сэтгүүлийн үйл ажиллагаанд оролцож эхэлсэн явдал байв. Тухайлбал ХКН-ын ТХ-ны дэргэдэх Нийгмийн ухааны академийн эрдэмтэн судлаачид Дэн Сяопины онолыг тулгуур болгон БНХАУ дахь эдийн засгийн шинэчлэлийн үйл явцийн тухай бичиж эхэлжээ.

Дэлхий дахин, олон улсын коммунист болон ажилчны хөдөлгөөн, социалист системийн шинэ нөхцөлд ЭТСА сэтгүүлийн бүтэц, зохион байгуулалт, үйл ажиллагааг шинэчлэх асуудлыг 1988 оны 4 дүгээр сард Прагад болсон намуудын зөвлөлгөөн авч хэлэлцжээ. Зөвлөлгөөнд 84 намын төлөөлөгчид оролцож, дийлэнх олонх нь сэтгүүлийг коммунист, ажилчны намуудын онол-мэдээллийн хамтын хэвлэл хэвээр байлгахын хамт үйл ажиллагааг нь шинэ сэтгэлгээний үзэл санаанд нийцүүлэн өөрчлөх, нийтлэлд намуудын бие даасан байдал, үзэл бодлын олон янз байдлыг хүндэтгэх, санал зөрөлдөөнтэй асуудлаар хэлэлцүүлэг явуулж, үнэнийг үл монопольлох, социал-демократ зэрэг өөр үзэл баримтлалтай намтай харилцан ярилцлага зохиох, сэтгүүлийн ажлын албыг интернационалчлах, ерөнхий редакторыг намуудаас ээлжлэн сонгодог болгох зэрэг ардчилсан саналуудыг дэмжсэн байна.

1986-90 онд ЭТСА сэтгүүлийн эрхлэгчээр түүхийн ухааны доктор Александр М. Субботин томилогдон ажилласан бөгөөд урд нь тэрбээр Зөвлөлтийн Бүх Холбоотын Комсомолын байгууллагын нарийн бичгийн дарга, «Труд» сонины Ерөнхий эрхлэгчээр ажиллаж байх үед тус сонин 10 сая хувиар хэвлэгдэн гарч байжээ. ЭТСА сэтгүүлийн сүүлчийн Ерөнхий эрхлэгчээр анх удаа ЗХУ-ын биш, Чехословакийн дипломатч Любомир Молнар томилогдож байв.

ЭТСА сэтгүүлд Зөвлөлтийн удирдагч М. Горбачевын хэвлэлийн төлөөлөгч дипломатч, Онц бөгөөд Бүрэн эрхт элчин сайд Геннадий Герасимов, олон улсын асуудал хариуцсан туслах Анатолий Черняев, гол зөвлөхүүд болох ЗХУ-ын ШУА-ийн сурвалжлагч гишүүн, Зөвлөлтийн Улс төрийн шинжлэх ухааны нийгэмлэгийн тэргүүн Георгий Шахназаров, академич Георгий Арбатов, академич Иван Фролов, хэвлэлийн «Новости» агентлагийн захирал Егор

Яковлев, ЗХУКН-ын ТХ-ны социалист орнуудын хэлтсийн зөвлөх, философийн ухааны доктор Александр Ципко, дипломатч, Онц бөгөөд Бүрэн эрхт элчин сайд Евгений Амбарцумов, Нийгмийн ухааны академийн тэнхимийн эрхлэгч, профессор Эдвард А.Араб-Оглы нарын асуудал дэвшүүлсэн, шүүмжлэлт томоохон өгүүллүүд нийтлэгдэх болсон юм. Эдгээр эрдэмтдийн дийлэнх нь урд нь ЭТСА сэтгүүлийн газарт хариуцлагатай алба хашиж байжээ.

ЭТСА сэтгүүлийн сүүлийн дугааруудад АНУ-ын нэрт геополитикч Зб.Бжезинский, энхтайвны салбарын Нобелийн шагналт, цөмийн физикч, хүний эрхийн төлөө тууштай тэмцэгч Андрей Сахаров, Чехословакийн улс төрийн зүтгэлтэн Александр Дубчек, Югославын ардчилсан үзэлтэн Милован Дилас болон ХКН-ын ТХ-ны эрдэмтэн судлаачдын өгүүллүүд хэвлэгдэн гарч эхэлжээ.

Ийм чухал үеэд академич Б.Лхамсүрэн сэтгүүлийн зөвлөлд МАХН-ыг төлөөлөн идэвхтэй ажиллаж байсан юм. 1988 онд түүний халааг урд нь НТХ-ны үзэл суртлын хэлтсийн эрхлэгч, МҮЭ-ийн Төв Зөвлөлийн даргын алба хашиж байсан философийн ухааны дэд эрдэмтэн Г.Очирбат хүлээн авч Прагад томилогдон ажилласан байна. Г.Очирбат 1990 онд МАХН-ын ТХ-ны даргаар сонгогдсон юм.

ЭТСА сэтгүүлд монголын нэрт эрдэмтэд ажиллаж байсны дотор академич, Онц бөгөөд Бүрэн эрхт элчин Б.Балдоо, философийн ухааны дэд эрдэмтэн Цо.Намсрай, түүхийн ухааны дэд эрдэмтэн Ц.Намсрай, эдийн засгийн шинжлэх ухааны доктор, профессор, сүүлд ЗХУ-д Онц бөгөөд Бүрэн эрхт элчин сайдаар ажилласан Ц.Гүрбадам нар томилогдон ажиллаж байв.

Социалист систем, олон улсын коммунист хөдөлгөөн өөрийн хүч боломжоо нэгэнт шавхаж дуусах нь тодорхой болсон үед 1990 оны 6 дугаар сард ЭТСА сэтгүүлийн газрыг татан буулгаж, барилга байшин нь хуучин эзэн Ромын католик сүмийнхээ мэдэлд шилжсэн ажээ.

Б.Лхамсүрэнгийн үйл ажиллагааных нь талаарх өөр нэг баримтыг энд дурдах ёстой. Тухайн үед МАХН-ын ТХ-ны аж үйлдвэрийн хэлтсийн эрхлэгчээр ажиллаж байсан доктор Ц.Гүрбадам 1994 хэвлүүлсэн “Ю.Цэдэнбал: бодрол” дурсамж зохиолдоо өгүүлэхдээ: 1981 оны «МАХН-ын XVIII их хурлын бэлтгэл ажил өрнөж байх үед манай нэг эрдэмтэн “Монгол Улс 15-20 жилийн дараа ХАА-аж үйлдвэрийн орноос аж үйлдвэр-ХАА-н орон болж хувирна гэж нөхөр Ю.Цэдэнбалын 1966 онд хийсэн дүгнэлт туйлын зөв, алсын хараатай байсан нь эдүгээ батлагдан

хэрэгжлээ. Иймд намын Их хурлаас «БНМАУ-ыг аж үйлдвэр-ХАА-н орон боллоо хэмээн зарлах нь зүйтэй байна» гэсэн санал бичиж УТТ-ны гишүүдэд тараажээ. УТТ-ны зарим гишүүд тэрхүү саналыг дэмжиж байв. Миний хувьд дээрх саналын эсрэг байсан. Ийм эрс зөрүүтэй хоёр санал дүгнэлтийн талаар УТТ-ны гишүүд хэлэлцэж Б.Лхамсүрэн гуай бид хоёрын санал дүгнэлтийг сонсоод түүнийг Намын Их хурлын тайлан илтгэлд оруулахаар шийдсэн билээ» гэж бичсэн байдаг. Тэрбээр Прагаас дуудагдан ирж Намын XVIII Их хурлын бэлтгэл ажлын хүрээнд НТХ-ны УТТ-ны хуралд оролцжээ. Энэ тухай Б.Лхамсүрэн мөн өөрийн дурсамждаа: Намын XVIII Их хурлын өмнө тус хуралд тавих НТХ-ны тайлан илтгэлийн төслийг УТТ-гоор хэлэлцэхэд намайг байлцуулсан юм. Монгол Улс гурван 5 жилийн дараа аж үйлдвэр-ХАА-н орон болно гэж Ю.Цэдэбальн хэлсэн үг биелэгдлээ хэмээн зарим эдийн засагчдын үзсэн саналыг тайлан илтгэлд тусгах эсэх тухай хэлэлцэхэд ийм санал гаргасан хүмүүс үндэсний орлогод аж үйлдвэр, ХАА-н бүтээгдэхүүний хувийн жингээр шалгуур хийж бусад олон зүйлийг харгалзаж үзээгүй байна. Хувийн дүгнэлтээ намын баримт бичигт оруулах гэж хөөцөлдөөд байх нь зарчмын хувьд буруу гэж бодож байгаагаа шууд хэлж, энэ талаар хэт яарсан дүгнэлт хийхгүй байх саналаа хэлсэн юм. Нөхөр Цэдэнбал XVIII Их хуралд тавьсан тайлан илтгэлд 15 жилийн өмнө өөрийн хийсэн таамаглалаас татгалзан харин социалист аж үйлдвэржүүлэлтийн явцыг гүнзгийрүүлэх зорилтыг тавьсан нь зүйтэй болсон билээ гэсэн байдаг. Энэ нь Б.Лхамсүрэнгийн асуудалд туйлын бодитой, шинжлэх ухааны үндэстэй хандаж байсны тодорхой баримт мөн.

Б.Лхамсүрэн Прагаас ирээд МАХН-ын ТХ-ны дэргэдэх Нийгмийн ухааны институтийн захиралаар томилогдон, МАХН-ын ТХ-ны УТТ-ны орлогч гишүүнээр сонгогдон ажиллаад удаагүй байх үед МУИС-ын МАХН-ын түүхийн тэнхим МАХН-ын ТХ-ны дэргэдэх Д.Сүхбаатарын нэрэмжит НДС, УБДС-ийн МАХН-ын түүхийн багш нар МАХН-ын түүхийн цуврал лекцийг хэвлэн гаргахаар бэлтгэж байжээ. 1980 онд цувралын “МАХН-ын түүхийн лекц” (1921-1940) гэсэн нэгдүгээр дэвтэрийг МУИС-ийн МАХН-ын түүхийн тэнхимийн эрхлэгч, түүхийн ухааны дэд эрдэмтэн, доцент Лу. Бат-Очирын удирдлага дор эрхлэн хэвлэн гаргажээ. Энэхүү нэгдүгээр дэвтэрт Монгол оронд ард ангийн хувьсгалт нам байгуулагдсан асуудал тодорхой хөндөгдөж, МАХН-ыг үүсгэн байгуулахад зөвхөн малчин ард анги төдийгүй нийгмийн янз бүрийн бүлэг, давхарга тухайлбал жижиг түшмэд, зарим эх оронч үндэсний үзэлт ноёд, лам нар,

худалдаачид чухал үүрэг гүйцэтгэсэн тухай дүгнэлтийг Нийгмийн ухааны институтийн зарим судлаачид эрс буруутган зохиогчдыг шалгах комисс байгуулах хүртэл үйл явдал болж өрнөжээ. Үүнийг институтийн шинэ захирал доктор Б.Лхамсүрэн хүрээлэнгийн удирдлагын түвшинд авч хэлэлцээд институтийн судлаачдын санал шүүмжлэлийг таслан зогсоож, түүхийн шинжлэх ухааны судалгаанд олон ургальч үзэл нэн чухал болохыг онцлон тэмдэглэж байжээ. Хэрэв дээрх судлаачдын саналыг үндэслэн НТХ тогтоол гаргасан бол томоохон хэлмэгдүүлэлт болж өнгөрөх байсан нь тодорхой. Энэ үйл явдлын тухай профессор Лу.Бат-Очир багш хожим надад ярьж байсныг энд зориуд тэмдэглэе. Манай оронд өөрчлөн байгуулалт, ил тод байдал, улс төрийн шинэ сэтгэлгээ өрнөж байсан 1980-аад оны сүүлчээр тухайн үед захирал Б.Лхамсүрэнгийн баримталж байсан байр суурь үнэн зөв болох нь дахин нотологдсон билээ.

Тэрбээр 1988 оны 6 дугаар сард Прага дахь ЭТСА сэтгүүлийн газар дахь төлөөлөгчийн ажлаасаа чөлөөлөгдөн шинэчлэл, өөрчлөлтийн эхний жилүүдэд МАХН-ын ТХ-ны Ерөнхий нарийн бичгийн даргын зөвлөхөөр томилогдон ажиллаж, Монгол дахь өөрчлөн байгуулалтын онолын баримтлалыг боловсруулах, Намын зохион байгуулалт, үзэл суртлын ажлыг сайжруулах, МАХН-ын Программыг шинэчлэх, Намын эдийн засаг, нийгмийн бодлогыг хэрэгжүүлэх ажлыг эрчимжүүлэх шинэ, тэр хэмжээгээр амаргүй ажилд мэдлэг, авьяас билгээ зориулсан юм.

Б.Лхамсүрэн МАХН-ын ТХ-ны Ерөнхий нарийн бичгийн даргын зөвлөхийн хувьд өөрчлөн байгуулалтын эхлэлийг тавьсан НТХ-ны V Бүгд хурлын үндсэн илтгэлийг бэлтгэлцсэн голлох эрдэмтдийн нэг байсан бөгөөд тэрхүү илтгэлд Монгол Улсад гадаад харилцааны салбарт багагүй дутагдал оршиж байгааг анх удаа хурц шүүмжилсэн юм. Үүнд: нэгд, Улс орны дотоод амьдралын тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэхэд гадаад харилцааны өргөн боломжийг бүрэн дүүрэн ашиглаж чадахгүй байгаа, хоёрт, гадаад улс тэр, гадаад эдийн засгийн бодлогын харилцан шүтэлцээ, цогц байдлыг зөв хослуулах, гуравт, олон улсын байдал болон гадаад харилцааны асуудалд нарийн судалгаа, дүн шинжилгээтэй хандах явдал дутагдалтай, голдуу тунхаглах, лоозонгнох шинжтэй байгааг шүүмжлээд үзэл суртал, бусад ялгааг шалтаг болохгүйгээр өндөр хөгжилтэй Өрнөдийн орнуудтай харилцан ашигтай хамтын ажиллагааг тогтоон хөгжүүлэх нь цаг үеийн бодит байдал нийцсэн олон улсын харилцааны ирээдүйтэй хандлага болсныг анх удаа онцлон тэмдэглэсэн юм.

Тэрбээр 1990 оны 12 дугаар сараас ШУА-ийн Олон улс судлалын хүрээлэнд зөвлөхөөр ажиллаж эрдмийн зохиол бүтээлээ туурвиж, монголын нэр хүндтэй эрдэмтдийн эрдэм судлалын ажилд өөрийн хувь нэмрийг оруулжээ.

Б.Лхамсүрэн ахын халамжит хань Л.Тоодой эгчийн талаар товч өгүүлье. Тэрбээр Монголын хамгийн оюунлаг, эрдэмтэн сэхээтэн цөөхөн эмэгтэйчүүдийн нэг, сайн ээж, сайхан хань, гол өмөг түшиг нь байсан билээ. Л.Тоодой эгч бол миний аавын төрсөн дүү бөгөөд 1927 онд Хөвсгөл аймагт төрж, 1953 онд Эрхүү хотын Санхүү, эдийн засгийн дээд сургуулийг гадаад худалдааны эдийн засагч мэргэжлээр төгсч, дараа нь Санхүү, эдийн засгийн техникумд багш, Гадаад худалдааны яаманд мэргэжилтэн, хэлтсийн дарга, экспорт-импортын газрын дарга зэрэг хариуцлагатай алба хашиж байсан юм. 1979 онд тэрбээр ЗХУ-ын ШУА-ийн өндөр нэр хүндтэй Дэлхийн эдийн засаг, олон улсын харилцааны хүрээлэнд «Внешнеэкономическое сотрудничество и его роль в развитии народного хозяйства МНР» сэдвээр эдийн засгийн шинжлэх ухааны дэд эрдэмтний зэргийг академич О.Т.Богомоловын удирдлага дор амжилттай хамгаалж, Монгол Улсын эдийн засгийн гадаад харилцааны сэдвээр эрдмийн зэрэг хамгаалсан анхны эмэгтэй болсон юм.

Монгол Улсын сэргэн мандсан түүх билгийн тооллын XVI жаран, энэхүү хугацаанаас халин гарч аргын тооллын XX зууны туршид өрнөсөн билээ. Дурдсан жаран монголчуудын хувь заяанд онцгой ач холбогдол бүхий үйл явдлаар дүүрэн байсан юм. Б.Лхамсүрэнгийн ухамсарт амьдрал, үйл ажиллагаа чухамхүү энэ жарантай үндсэндээ давхцсан бөгөөд өөрийн үеийнхний нэгэн адил энэ жарны үйл явдлын гэрч төдийгүй, тэрхүү түүхийг бүтээгчдийн нэг болсон юм. Тэрбээр төр нийгмийн нэрт зүтгэлтэн, Онц бөгөөд Бүрэн эрхт элчин цолтой дипломатч, эрдмийн дээд хэргэм болох академич цол хүртсэн томоохон эрдэмтэн мөн билээ. Аливаа хүмүүний хийж бүтээсэн гавьяа зүтгэлийг амьд ахуй үед нь алдаршуулах нь юутай ч үл зүйрлэх чухал нь билээ. Энэ нь хэн бүхэнд асар их эрч хүч, урам зориг өөрийн эрхгүй төрүүлдэг жамтай ажээ.

Д. Уламбаяр ХИС-ийн Олон улс судлалын
сургалт-судалгааны төвийн захирал,
доктор, профессор